

Dünya İnsan Hakları Günü - 10 Aralık 1948 - 75. yıl

Çanakkale 18 Mart Üniversitesi - 8 Aralık 2023

Erdoğan İşcan

Saygıdeğer katılımcılar,

Dünya İnsan Hakları Günü vesilesiyle bana bu fırsatı verdiğiniz için teşekkür ederim. Bu benim için bir ayrıcalık. Aynı zamanda, böyle değerli bir akademik topluluğa konuşmanın heyecan verici olduğunu da belirtmek isterim.

Dr Nihal Eminoğlu'na tanıtımı ve nazik sözleri için teşekkür ederim. Kendisi ile uzun yıllardır çeşitli zeminlerde yollarımız kesişti. Onun görev heyecanını ve çalışmalarını izlemekten gurur duydum.

Nihal Hocam özgeçmişimi özetledi. Yine de, diploması kariyerinin mensuplarını dünya da nasıl dolaştırdığı hakkında bir örnek olması amacıyla, kısa bazı ek bilgiler vermeme izin verin.

Nihal Hocamın belirttiği gibi, ben siyaset bilimi ve uluslararası hukuk eğitiminden sonra 40 yıl diploması görev yaptım. Büyük ölçüde çok taraflı diploması, uluslararası kuruluşlar, silahların kontrolü, insan hakları hukuku, mülteci hukuku ve insani hukuk alanlarında sorumluluklar üstlendim. Doha, Frankfurt, Bonn, Viyana, Londra ve Cenevre'den sonra, büyükelçi düzeyinde Ukrayna'da ve Güney Kore'de görev yaptım. Aynı zamanda akredite olduğum Kuzey Kore'yi de ziyaret etmek, diploması yaşamımın en ilginç anıları arasında yer aldı. Son olarak, Ankara'da çok taraflı siyasi işlerden sorumlu müsteşar yardımcısı olarak görev yaptıktan sonra, Strasbourg'da Avrupa Konseyi'nde ülkemizi daimi temsilci - büyükelçi olarak temsil ettim.

2019'da emekli olduktan sonra Birleşmiş Milletler İşkenceye Karşı Komite üyeliğine aday gösterildim ve dört yıl için seçildim. Görev dönemin tamamlandığı bu yıl yeniden aday gösterildim ve izleyen dört yıl için yeniden seçildim. Ayrıca, İstanbul'da bir üniversitenin uluslararası ilişkiler bölümünde, diğer bağlantılarımın imkan verdiği ölçüde, ders veriyorum. Bazı düşünce kuruluşlarının çalışmalarına katkıda bulunuyorum. Uluslararası insan hakları hukukuna ilgi duyanlar için, son üç yıldır T24 gazetesinde yer alan köşe yazılarıma bakmalarını önerebilirim.

Uluslararası ilişkiler öğrencileri ile buluşma fırsatından yararlanarak, bu bölümde son olarak şu unsurları da vurgulamak isterim. Eğitim çalışmalarınızı, değerli hocalarımızın yönlendiriliğinde sorgulayıcı ve araştırmacı bir anlayışla yürüttüğünüze güveniyorum. Mezuniyet sonrasında önünüzde, akademi, özel kesim ya da kamuda yöneticilik, diploması, uluslararası kuruluşlar ve medya dahil, geniş bir seçenekler yelpazesi bulacağınızı şimdiden bildiğinize de inanıyorum. Sizi memnun edecek, gelecekte geriye dönüp baktığınızda iyi ki bunu seçmişim diyeceğiniz bir alanda devam etmenizi dilerim. Bir tavsiyede bulunabilirsem, seçiminiz ne olsa da, en azından bir yabancı dili etkinlikle kullanabilecek düzeyde çok iyi öğrenin. Deneyimlerimin ışığında, yabancı dil yeteneklerinizi geliştirdiğiniz oranda, seçeneklerinizin zenginleşeceği ve ilerleme potansiyelinizin yükseleceği konusunda güvence verebilirim.

Uluslararası hukuk

İnsan toplumunun tarihinin büyük trajediler ile şekillendiğini görüyoruz. Savaşlar ve yıkım, tarihsel gelişimin belirleyici unsurları olmuş. Tarihe dönüp baktığımızda, güvenlik endişeleri bulunmayan ve sert güce başvurulmayan bir dönem bulamıyoruz. Günümüzde de bu eğilimin değişmemekte direndiğini gözlemek, geleceğe yönelik iyimserliği gölgelese de, doğru yöndeki çabaların tutarlılıkla sürdürülmesini engellememeli.

Tarih boyunca geliştirilen uluslararası hukukun birbirini destekleyici ve tamamlayıcı nitelik taşıyan, bugünkü konumuz ile ilgili, alt dalları var: **İnsan hakları hukuku, mülteci hukuku, insani hukuk.**

Silahlı çatışmalarda kuralları belirleyen, askeri gerekler ile insani değerler arasında denge kurmayı hedefleyen, savaş hukuku diye de adlandırılan, belirli kategoride yer alan silahların yasaklanması ile siviller dahil savaştan kaçınan kişilerin ve kurumların hedef alınmasını yasaklayan **uluslararası insani hukukun** (international humanitarian law) tarihi daha eskidir. 19. yüzyılın ortalarından itibaren geliştirilen normlar İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen dönemde **1949 Cenevre Sözleşmeleri**'nin yürürlüğe girmesi ve **1998 Roma Statüsü** ile kurulan **Uluslararası Ceza Mahkemesi** (International Criminal Court) ile gelişmiş ve daha kapsamlı bir yapıya kavuşmuştur. (**ICRC**)

Buna karşın, **uluslararası insan hakları hukuku** (international human rights law) ve **uluslararası mülteci hukuku** (international refugee law) büyük ölçüde İkinci Dünya Savaşı sonrasında geliştirilmiştir. **1951 Sözleşmesi** ve **1967 Protokolü**, mülteci haklarının korunmasına ilişkin temel belgelerdir. (**UNHCR**)

Zaman sınırını da dikkate alarak, bugün uluslararası insan hakları hukukunun gelişimi ve işleyişine odaklanmayı öngörüyorum. Yine de, zaman olursa, uluslararası insani hukuk ve uluslararası mülteci hukuku ile ilgili olabilecek sorularınıza da cevap vermeye çalışırım.

Uluslararası insan hakları hukuku

İnsan toplumu yüzyıllardır temel hak ve özgürlüklerine sahip çıkma ve adalet arayışı içinde olageldi. Umut verici bir sistemin kurulabilmesi için İkinci Dünya Savaşı sonrası beklemek gerekti. Bundan önceki girişimler deneyim birikimine katkı sağlamakla birlikte hedeflenen sonuca yönelik tatmin edici ilerleme sağlanmasına yol açmadı.

İkinci Dünya Savaşı sırasında gelişen çabalar **1945'te Birleşmiş Milletler**'in kurulması ile sonuçlandı. Aynı yıl (1945) **Birleşmiş Milletler Antlaşması**'nın (Charter of the United Nations) yürürlüğe girdiği **24 Ekim** her yıl "**Birleşmiş Milletler Günü**" olarak kutlanır. Bu yıl Birleşmiş Milletler'in kuruluşunun **78.** yıldönümüydü. 193 üye devletten oluşan Birleşmiş Milletler günümüzde tek küresel diyalog ve işbirliği forumudur.

Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın temel felsefesi, uluslararası barış ve güvenliğin sağlanması ile oluşacak istikrar zemininde sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılmasıdır. Antlaşma, insan haklarına evrensel düzeyde saygının güvence altına alınmasını, ana hedef olan barış ve güvenliğin temeli olarak tanımlar. Bu anlayış, **Antlaşma'nın giriş bölümü ile 55. ve 56. maddelerinde** vurgulanır. Böylece gelecekte istikrar ortamında, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine yönelik ilerleme ve uluslararası düzeyde refahın yükseltilmesi sağlanabilecektir.

Özetle, "insan haklarına saygı, barış ve güvenliğin güçlendirilmesi ile istikrar ortamının sağlanması, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılması" zinciri, BM sisteminin başlıca hedefidir.

Uluslararası düzenin istikrarlı işleyişi bakımından, güvenlik kavramının askeri boyutun ötesinde daha geniş tanımlanması gerekir. **Demokratik güvenliğin** temel olarak askeri güvenliğin ön koşulları arasında yer aldığı ve istikrar sağlanması sürecinin kaçınılmaz tamamlayıcı unsuru olduğu akılda tutulmalıdır.

Sistem, savaşların önlenerek barış ve güvenliğin sürdürülebilir kılınması amacıyla, çok taraflılık zemininde kurallara dayalı bir düzeni hedefler. Sistemin merkezinde Birleşmiş Milletler Örgütü yerleşiktir. Bu çerçevede küresel sisteme destek için bölgesel örgütler de oluşturulmuştur. **Çatışma yerine diyalog yoluyla uzlaş** sağlanmasını hedefleyen bu sistem başlıca şu unsurları içerir:

- Çok taraflılığa dayanır.
- Yaratılacak ortak hukuk alanında geliştirilecek normlara saygı ve uyumu temel alır.
- Denetim mekanizmaları ile normlara uyumun güçlendirilmesini amaçlar.
- Özetle, çok taraflı, kurallara dayalı, denetlenebilir özelliklere sahiptir.

Birleşmiş Milletler'in tanımladığımız temel felsefesi uyarınca geliştirilen **İnsan Hakları Evrensel Bildirisi 10 Aralık 1948**'de kabul edilmiştir. Bu tarih her yıl **Dünya İnsan Hakları Günü** olarak kutlanır. Bu yıl İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin kabul edililişinin **75.** yılını kutluyoruz.

İnsan Hakları Evrensel Bildirisi hukuken bağlayıcı bir belge olmamakla birlikte, kabul edilmesini izleyen dönemde geliştirilen uluslararası insan hakları hukukunun ve insan haklarını koruma sisteminin rehberi, bir anlamda anayasası sayılır. Bildiri'nin giriş bölümünde, "insan haklarının dünyada özgürlük, adalet ve barışın temeli olduğu, insan haklarını göz ardı etmenin barbarca eylemlere yol açtığı, insan haklarının hukukun üstünlüğü ile korunmasının önemli olduğu" vurgulanır.

İzleyen dönemde, Bildiri'de yer alan ilkelere somut içerik kazandırmak amacıyla, temel hak ve özgürlüklere ilişkin hukuken bağlayıcı sözleşmeler geliştirilir ve yürürlüğe konur. Her sözleşme, giriş bölümünde Bildiri'ye gönderme yaparken, Bildiri'de tanımlanan ilkeleri hukuken bağlayıcı normlara dönüştürür. **Birleşmiş Milletler insan hakları sözleşme sisteminin** taraf devletlerde uygulanmasına destek olan **denetim mekanizmaları** (treaty bodies) kurulur.

Bu bağlamda, insan hakları alanında bugün yürürlükte olan **10 temel sözleşme** ve bunların denetim mekanizmaları bulunmaktadır:

- Medeni ve siyasi haklar.
- Ekonomik, sosyal ve kültürel haklar.
- Irk ayrımcılığının önlenmesi.
- Kadınlara karşı ayrımcılığın önlenmesi.
- İşkencenin önlenmesi.
- Çocuk hakları.
- Göçmen işçiler ve aile üyeleri.
- Zorla kaybolmaların önlenmesi.
- Engelli kişilerin hakları.
- İşkencenin önlenmesi ek protokolü.

Bunun dışında, çeşitli konularda izleme ve denetim işlevi yerine getiren raportör ve temsilcilerden oluşan özel mekanizmalar (**special procedures - 46 thematic & 14 country mandates**), görev yönergelerine bağlı olarak uluslararası insan hakları hukukuna uyumu ayrıntılı olarak izler ve normların geliştirilmesine katkıda bulurlar.

Ayrıca, hükümetler arası nitelik taşıyan **İnsan Hakları Konseyi** de tüm üye devletlerin tüm insan hakları hukuku normlarına uyumunu düzenli olarak denetleyerek geliştirdiği tavsiyelerin gerçekleştirilmesine yönelik alınan önlemleri değerlendirir.

Tüm bu mekanizmaların, yani sözleşme denetim mekanizmaları, özel mekanizmalar ve İnsan Hakları Konseyi'nin gözlemleri, değerlendirmeleri ve tavsiyeleri, uluslararası insan hakları hukukunun geliştirilmesine ve etkinlik kazanmasına zemin hazırlar.

Bu konularda ayrıntılı bilgilere Birleşmiş Milletler (www.un.org) ya da Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği (www.ohchr.org) adreslerinden ulaşılabilir.

Bölgesel örgütler

Birleşmiş Milletler sistemini destekleyici nitelikte, Avrupa, Amerika, Afrika,Asya ve Orta Doğu'da yerel koşulları da dikkate alan bölgesel örgütler oluşturuldu.

İlk örnekler Avrupa'da görüldü. **Avrupa Konseyi**, **NATO** (Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı) ve **AGİT** (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı) kurucu belgelerinde Birleşmiş Milletler sistemine, bu bağlamda Birleşmiş Milletler Antlaşması'na ve İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'ne yapılan atıflar dikkat çekicidir.

1949'da kurulan **Avrupa Konseyi**, demokrasi hukukun üstünlüğü ve insan hakları alanında, Birleşmiş Milletler ile yakın çalışma ilişkisi içinde, evrensel standartların geliştirilmesine yönelik önemli katkılarda bulunmaya devam etmektedir.

Bir siyasi-askeri ittifak olan **NATO** üyeliği, temel ortak değerlerin paylaşılması koşuluna bağlıdır. Bu koşul kurucu belge Vaşington Antlaşması'nın giriş bölümünde tanımlanır.

AGİT, Soğuk Savaş dönemi bölünmüşlüğü'nün sona erdirilmesi sürecinde karşıt bloklar arasında diyalog forumu olarak önemli bir işlev yerine getirmiştir. Günümüzde demokratik kurumlar ve insan hakları konusunda standart geliştirme çalışmalarını sürdürmektedir.

Birleşmiş Milletler sözleşme denetim sistemi ve İşkenceye Karşı Komite

Bu bölümde, 10 temel insan hakları sözleşmesinden örnek olarak **İşkenceye Karşı Sözleşme**'yi ve denetim organı **İşkenceye karşı Komite**'yi ele alacağım. Diğer sözleşmelere bağlı denetim organlarının da kendi sorumluluk alanlarında benzer anlayışla işlevlerini yerine getirdiklerini düşünebilirsiniz.

İşkence en ağır insan hakları ihlalleri arasında sayılır. İnsan hakları hukukunda **ışkence yasağı** kesindir. Bir "üstün hukuk" ya da "buyruk kural" (*jus cogens*) niteliği kazanmıştır. Savaş ya da iç çatışma dahil hiç bir koşulda askıya alınamaz. Zaman aşımı uygulanamaz. Hafifletici neden kapsamı dışındadır.

İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin 5. maddesi ile **Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme**'nin 7. maddesi, işkence yasağı ile ilgilidir.

İşkenceye Karşı Sözleşme, **10 Aralık 1984**'te kabul edilerek imzaya açılmış, yeterli sayıda devletin onayı üzerine **26 Haziran 1987**'de yürürlüğe girmiştir. 193 BM üyesi devletin **173**'ü Sözleşme'ye taraftır.

Türkiye, Sözleşmeyi **25 Ocak 1988**'de imzalamış, **2 Ağustos 1988**'de onaylamıştır. Sözleşme hükümleri büyük ölçüde Türk iç hukukuna yansıtılmıştır. Zaten **Anayasa**'nın 90. maddesine göre, iç hukukla çatışma olması durumunda, taraf olunan uluslararası sözleşmelerin uygulanacağını düzenlemiştir.

Sözleşme'nin denetim organı Komite **10** üyeden oluşur. Temel işlevleri Sözleşme'de tanımlanmıştır:

- Devletlerin Sözleşme'ye uyumunu denetlemek.
- Bireysel başvuruları değerlendirerek sonuçlandırmak.
- Sistematik işkence iddialarını incelemek.
- Devlet başvurularını değerlendirmek.

Kurallara dayalı uluslararası düzenin gelişimi ve demokratik güvenlik ihtiyacı

Günümüz dünyasında insan haklarını ve demokratik ilkeleri göz ardı eden siyasi eğilimlerin ve çatışmaların kaygı verici boyutlara ulaştığı, insan haklarını ve demokratik ilkeleri aşındıran siyasi eğilimlerin yol açtığı çatışmaların küresel boyutta yaygınlaşma eğilimi gösterdiği gözleniyor.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Birleşmiş Milletler üyesi devletlerin uzlaşısı ile geliştirilen güvenlik mimarisi, ilk 45 yılda Soğuk Savaş dönemi koşullarında kaydedilebilen sınırlı ilerlemelere karşın, 1990'lardan itibaren uygulamada etkinlik kazandı. Bununla birlikte, çok taraflılık zemininde diyalog yoluyla uzlaşma aranmasını ve kurallara dayalı bir uluslararası düzeni hedefleyen sistem, özellikle son on yılda hızlı bir aşınma dönemine girdi. Uluslararası sistemde mevcut kaynakların ortak hedeflere yönelik olarak rasyonel kullanımından uzaklaşılması, artan nüfusa ve ihtiyaca karşın kaynakların azalması, gıda ve enerji krizi, küresel ısınma, göçmen ve mülteci akımı gibi yeni gelişen sınamalar, uzlaşma kültürünün aşınmasında rol oynadı.

Ayrıca, sistemin çok kutuplu yapıya doğru evrimi sürecinde yaygınlaşan otoriter eğilimli popülist siyasetin de etkisiyle, çok taraflılıktan ulusalcılığa, uzlaşma kültürünün temeli diyalogdan tehdit edici dile, yumuşak güç yerine sert güç kullanımına doğru kaygı verici bir eğilim yükselmekte.

Bu tabloda, değerler ve çıkarlar denkleminde ibrenin ortak değerlerden uzaklaşarak dar kapsamlı çıkarlar yönünde ilerlemesi, sistemin sürdürülebilirliği bakımından ciddi tehlike oluşturmaktadır.

Siyaset ve hukuk ilişkisinin demokratik güvenliğe etkisi

Siyaset karmaşık bir süreç. Bulunulan zemine ve bakış açısına bağlı olarak farklı tanımlamalar geliştirilebilir. Siyaset ve hukuk arasındaki ilişki de karmaşık ve tartışmaya açık olmaya devam eden bir konu. Hukuku yapan ve ona uyma yükümlülüğü üstlenen siyaset, sonra uymayı reddeden de siyaset. Siyasetin yaptığı hukukun görece özerkliği olsa da, siyasetin baş aktör olduğu sahnedeki bir oyuncu. En azından, siyasetin hukukun çizdiği sınırlar içinde hareket etmesinin sağlanması, demokratik güvenliğin istikrarı bakımından önemli bir güvence oluşturur. İnsan hakları standartlarını ve demokratik ilkeleri tanımlayan hukuken bağlayıcı normatif yapı yürürlükte. Temel sorun, otoriterleşen popülist siyasetin bunu tanımayı ve uygulamayı öncelikleri arasında görmemesi.

İnsan hakları ve demokratik ilkeler bölünmez bir bütündür

İnsan hakları hukukunda temel hak ve özgürlüklerin her birine ilişkin kriterler tanımlanırken, gerçekte bunların aynı sahnede rol aldığı ve birbiriyle bağlantılı bir bütün oluşturduğu da gözden kaçırılmamalıdır. Bu yaklaşım demokratik güvenlik unsurları için de geçerlidir.

Düşüncenin evriminin güvencesi olan ifade özgürlüğü, insan hakları ve demokrasinin geliştirilmesi için başlıca koşuldur. Toplanma ve gösteri özgürlüğü de, düşüncelerin toplu olarak ifade edilmesi yoluyla siyasi karar sürecine katılımın aracıdır. Bu çerçevede, seçme-seçilme hakkı da, çoğulcu ve katılımcı demokrasi aracı olarak, demokratik güvenliğin temel güvenceleri arasındadır.

Gelecekte ne görünüyor?

Günümüz dünyasında ülkelerin yaklaşık yarısı, dünya nüfusunun yaklaşık üçte ikisi, darbe ya da seçimle gelen otoriter rejimler ile yönetiliyor. Liberal demokrasinin egemen olduğu ülke sayısı azalıyor. Bir başka tanımla, demokrasinin gerileme eğiliminin durdurularak sürecin tersine çevrilmesi, uluslararası barış ve güvenliğin korunarak sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılmasının ön koşulu olarak gündemdeki önceliğini koruyor. Uluslararası toplumun birlikte yaşamaya devam etmek durumunda olduğu da bir gerçek. Kimsenin sınırlarına duvar çekerek içine kapanması ve kendine yeterli olması mümkün değil.

Çözüm siyaset sahnesinde aranacaktır. Popülist siyasetin zemin kazanmasının önlenmesi, demokratik ilkelerin içselleştirilerek etkin uygulanabilmesine bağlı olacaktır. Böylece, insan haklarına saygı temelinde, çok taraflılık ve kurallara dayalı uluslararası sistem güç kazanabilecek, küresel sorunlara yönelik sorumluluk ve yük paylaşımı konusunda ilerleme kaydedilebilecektir.